

Макс Вебер

СОЦИОЛОГИЯ НА РЕЛИГИЯТА

София, 2024

Max Weber

WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT. GRUNDRISS DER VERSTEHENDE SOZIOLOGIE,
Tübingen, 1980

© Издателство „Изток-Запад“, 2024

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Румен Даскалов, превод, 2024

© Румяна Дамянлиева, оформление на корицата, 2024

ISBN 978-619-01-1479-6

Макс Вебер

СОЦИОЛОГИЯ
НА
РЕЛИГИЯТА

Превод от немски
Румен Даскалов

поревица
КНИГИ ЗА ИЗБРАНИ

1. **Червената книга (Liber Novus)** К. Г. Юнг
2. **Битие и време** Мартин Хайдегер
3. **Истина и метод** Ханс-Георг Гадамер
4. **Избрано** Фридрих Вилхелм Йозеф Шелинг
5. **Богатството на народите** Адам Смит
6. **Немска класическа философия** Димитър Денков
7. **Социология на господството** Макс Вебер
8. **Въведение във философията** Димитър Денков
9. **Социология на религията** Макс Вебер

Съдържание

Увод.....7

СОЦИОЛОГИЯ НА РЕЛИГИЯТА (ТИПОВЕ РЕЛИГИОЗНО СОЦИАЛНО ОБЕДИНЯВАНЕ) / 37

1. Възникването на религиите.....	39
2. Магьосник – жрец.....	60
3. Понятие за бог. Религиозна етика. Табу.....	63
4. Пророк.....	74
5. Верска община.....	85
6. Свещено знание, проповед, грижа за душата.....	91
7. Съсловия, класи и религия.....	101
8. Проблемът на теодицеята.....	144
9. Спасение и прераждане.....	151
10. Пътища на спасението и тяхното влияние върху начина на живот.....	154
11. Религиозната етика и „света“.....	193
12. Културните религии и „света“.....	221
Теория за степените и посоките на религиозното отхвърляне на света.....	241
Обяснителни бележки на латиница.....	272
Обяснителни бележки на кирилица.....	274

Увод

Карл Емил Максимилиан Вебер (кратко Макс Вебер) е роден на 21 април 1864 г. в гр. Ерфурт, Тюрингия¹. По баща произхожда от фамилия на търговци и индустриалци, установили се във Вестфалия. Дядото и чичото са текстилни търговци и индустриалци и за Вебер те стават прототип на ранно и модерно предприемачество. Семейството на майка му е от хугенотски произход и от поколения се е посветило на учителската професия, а дядо му по майчина линия е правителствен съветник.

Баща му е юрист. Започва парламентарна кариера като депутат на националнолибералната партия в Пруския парламент, а по-късно в общонемския Райхстаг, където има значително влияние. Майката – Хелене Фаленщайн – е жена с високо образование, занимава се с религиозни и социални проблеми и с благотворителна дейност. Между нея и хедонистично настроения му баща съществуват сериозни конфликти, в които Вебер взема страната на майка си. Вебер израства във високо интелектуална среда. Сред познатите, които се събират в дома на родителите му, са видните немски учени Хайнрих Трайчке, Вилхелм Диалтай, Хайнрих Рикерт, Теодор Момзен и др.

Вебер започва да следва право в Хайделберг през 1882 г., като наред с това посещава курсове по национална икономия, история, философия и теология. Следването си продължава в Страсбург, където намира свой втори дом в семейството на леля си (по мъж Баумгартен), а чичо му става негов политически и духовен ментор, след това продължава в Берлин, а после в Гьотинген. През 1889 г. се промовира при Левин Голдшмит (учен в областта на държавата и правото) с работа върху търговските сдружения в италиан-

¹ Вж. преди всичко биографичната книга на неговата съпруга: Marianne Weber, *Max Weber. Ein Lebensbild* (Tübingen, 1926). Също: Eduard Baumgarten, *Max Weber. Werk und Person* (Tübingen, 1964); Dirk Käsler, *Klassiker des soziologischen Denkens*. Bd. 2 (München, 1978), 40–55.

ските градове. Хабилитира се през 1891 г. с труд върху историята на римското право.² Скоро след това участва в организираната от Сдружението за социална политика (Verein für Sozialpolitik) анкета върху положението на селскостопанските работници в Германия. Неговият отчет *Тенденции в положението на селскостопанските работници на изток от Елба* произвежда силно впечатление със смелостта и обхвата на анализа, далеч надхвърлящ тесните рамки и цели на анкетата, и най-вече с безпощадните изводи, засягащи самите основи на немската държавност.³

През 1892 г. Вебер става приватдоцент, а на следващата година – извънреден професор по търговско и немско право в Берлинския университет. На следващата година сключва брак с Марианна (Мариане) Шнитгер, който е образец за интелектуално и морално другарство. През 1894 г. семейството се премества във Фрайбург, където Вебер е поканен за редовен професор по национална икономия. През май 1895 г. произнася шокиращата си встъпителна реч *Националната държава и народностопанската политика*, в която решително се обявява за „реална политика“ (Realpolitik) и в подкрепа на немския империализъм, като вижда във Великобритания образец за Германия.

През 1896 г. Вебер получава предложение в Хайделберг като наследник на фон Книес, един от водещите представители на историческата школа на немската националикономия. През 1897 г. се скарва остро с баща си, чието авторитарно патриархално поведение спрямо майка му остро критикува. Скоро след това бащата умира без да са се помирили и Вебер затаява в себе си чувство на вина. През същата година се появяват и първите признаци на нервна криза, психическо и физическо изчерпване.

През 1898 г. преживява тежък нервен срив, резултат от натрупване на ред фактори като преумората от трескавата работа, напрежение от изтласкано чувство за вина, а вероятно и поради водения от него аскетичен начин на живот, и спира да преподава. Състоянието му се подобрява през 1902 г. През следващите години се занимава с методологически проблеми и работи върху знаменития си труд *Протестантската етика и духът на капитализма* (публикуван през 1905 г.). През 1904 г. заедно с Едгар Яфе и Вернер Зомбарт поема редакцията на списанието *Архив за социална наука и социална политика*, където отпечатва ред методологически студии. През 1908 г. пише историко-социологическата си работа *Аграрни отношения през*

² Max Weber, *Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht* (Stuttgart, 1891).

³ Max Weber, „Entwicklungstendenzen in der Lage der ostelbischen Landarbeiter“, in Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen, 1924), 470 ff.

Античността (отпечатана през следващата година) и започва работа върху капиталния си труд *Стопанство и общество*.

През 1909 г. Вебер заедно с Фердинанд Тьониес, Георг Зимел и Вернер Зомбарт основава „Немското социологическо общество“ в Берлин. През 1911 г. започва работа върху социология на религиите на Китай, Индия и юдаизма, а през 1911–1913 г. нахвърля и първоначалния ръкопис на *Стопанство и общество*. През 1914 г. Вебер участва като една от главните фигури в т.нар. спор за ценностните съждения (*Werturteilsstreit*), разгорял се в Сдружението за социална политика. В дебата защитава позицията, че политическите позиции не могат да бъдат легитимирани с научни аргументи.

По време на Първата световна война Вебер служи известно време като запасен офицер във ведомството на болниците в Хайделберг и се занимава усилено с журналистическа дейност (особено за в. „Франкфуртер алгемайне“), като излага все по-критични възгледи за немските интереси и немската политика. През 1916 и 1917 г. излизат работите му върху религиите. Вебер участва като съветник в състава на немската делегация, подписала мирния договор във Версай и в съставяне на проекта за нова (следвоенна) конституция на Германия. Заема рязко отрицателна позиция към революцията, избухнала в Германия след войната. Развива значителна политическа дейност, но никога не заема важен правителствен пост.

В Мюнхен Вебер изнася прочутите си публични лекции *Науката като призвание* и *Политиката като призвание*.⁴ През 1919 г. се връща към преподаването, поема в Мюнхен катедрата на Луйо Брентано и през 1919–1920 г. изнася цикъл от лекции, издаден впоследствие по записки като *История на стопанството. Очерк по всеобща социална и икономическа история*. През 1919 г. отпечатва първите четири глави на *Стопанство и общество*. Умира на 14 юни 1920 г. след внезапно заболяване от възпаление на дробовете, за което не е предприето навременно лечение.

Вебер не е кабинетен академичен учен, ориентиран изцяло към науката. Другата му голяма страст е политиката и през целия си живот остава раздвоен между двете. Не става професионален политик вероятно поради непригодността си към компромиси, които са същността на политиката. (Впоследствие тясно свързани с него интелектуалци ще изградят мита за неоченения и нереализиран политик.⁵) В плодотворния интелектуален климат на Германия с нейния високо развит академичен живот Вебер поддър-

⁴ Макс Вебер, *Две лекции. Политиката като призвание. Науката като призвание*, София („Изток-Запад“, 2022).

⁵ Raymond Aron, „Introduction“, in Max Weber, *Le savant et le politique* (Paris, 1959), 7–52.

жа широки лични връзки с видни немски интелектуалци, учени, политици, обществени дейци. Своя дом превръща в истински интелектуален център. Много видни учени, познавали го отблизо, определят неговите качества с най-силни думи.⁶

Заявлението, че Вебер е социолог, трябва да се разбира в особен смисъл, който неволно се деформира от съвременното състояние на тази наука с нейната загуба на историзма, предметно фрагментиране (поставящо под съмнение единството на социологическото познание), разцепление на „висока“ теория (като абстрактната социология на Толкът Парсънс) и емпирични изследвания, разнообразието от методически програми и теоретични построения. Социологията на Вебер е на първо място дълбоко и същностно исторична – тя има за свое поле историята на почти всички значителни общества и народи. Това не е случайно. Той е наследник на немската традиция, която историзира всички науки за човека, включително икономическата и правната. Впрочем, Вебер е автор и на „чисто“ исторически съчинения, които разчупват рамките на традиционната политическа, събитийна историопис.⁷

На второ място, Вебер съчетава по сполучлив начин систематичното с емпиричното измерение, „високата“ теория с фактологичните изследвания.⁸ Едва ли има друг автор, у когото социологическата теория да е до такава степен в услуга на емпиричния материал и генерализациите да са прокарани с толкова мярка. Не случайно концепцията на Робърт Мъртън за „теории със среден обхват“ е инспирирана тъкмо от Вебер.⁹ На трето място, към характеристиката на неговата социология трябва да се добави това, което Джефри Александър нарича откритост на „теоретичната логика“, т.е. избягването на едностранчив ангажимент към един подход или позиция в анализа на човешката социалност, например що се отнася до алтернативите „колективизъм“ или „индивидуализъм“, „инструментализъм“ или „нормативизъм“.¹⁰ И други автори извеждат на преден план стремежа му да посредничи между различни подходи като „разбиране“ (Verstehen) – „обяснение“ (Erklären), „струк-

⁶ Paul Honigsheim, „Erinnerungen an Max Weber“, in *Max Weber zum Gedächtnis. Sonderheft der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (Köln und Opladen, 1963), 161–271.

⁷ Те са събрани в: Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen, 1924). Вж. и Wolfgang Mommsen, „Max Weber als Historiker“, in *Deutsche Historiker*, Bd. 3, Hrsg. Hans-Ulrich Wehler (Göttingen, 1973), 299–324.

⁸ Raymond Aron, *Deutsche Soziologie der Gegenwart* (Stuttgart, 1953), 92.

⁹ Robert Merton, „On Sociological Theories of the Middle Range“, in Robert Merton, *On Theoretical Sociology* (New York, 1967), 39–72.

¹⁰ Jeffrey Alexander, *Theoretical Logic in Sociology. Vol. 3. The Classical Attempt at Theoretical Synthesis: Max Weber* (London, Melbourn and Henley, 1983), 3–5, 128 ff.

тура“ – „субективно намерение“ и др.¹¹ Впрочем, на тази черта се дължи трудността за фиксиране на неговата социология в школа с твърди постулати, което се оказва възможно за традициите на Маркс и на Емил Дюркхем.

И накрая, през огромното по обем и смайващо по фактологично съдържание творчество на Вебер, прозира фигурата на голям социален мислител (а не просто учен в тесния смисъл на думата), стоящ по величина до Карл Маркс, Фридрих Ницше, Зигмунд Фройд. За разлика от преобладаващия днес в световната социология позитивистки дух, Вебер поставя и изследва фундаментални въпроси на социалното и културно развитие на човечеството. Той се интересува от същността и хода на рационализирането на света и живота, от оформянето на съвременния тип личност и общество, от характера на модерната епоха и съдбата на човека в индустриалните и бюрократичните структури и т.н.¹² Така надхвърля рамките на социологическата дисциплина и придобива статуса на един от най-мощните съвременни социални мислители. Неговото дело има и философско значение, на което се спира Карл Ясперс.¹³

Макс Вебер създава изключително богато и разнообразно в съдържателно отношение творчество, което дава основание да бъде наречен „последния полихистор“.¹⁴ Подобен гигантски социологически опит неизбежно остава фрагментарен и незавършен. Основни предметно-тематични области в трудовете му са политическото господство, икономиката, правото, религията, а също тясно социологическата проблематика на социалното действие, социалните слоеве, социалните общности и социалната организация изобщо. Почти няма област от съвременната социология, в която да не е оставил свой (и често основополагащ) принос – освен споменатите по-горе области също в социологията на града, аграрната социология, социологията на етническите групи, на образованието, на културата. В своите изследвания Вебер борави с материал от историята на почти всички цивилизации и епохи: Индия и Китай и областите на техния културен обсег (Япония, Тибет), Древния Изток (Двуречието, Израел, Египет, Персия), Гръко-римската античност, Византия и ислямските страни, Западното средновековие и Новото време в Европа и САЩ. Отделно от носещите по-систематичен и теоре-

¹¹ Dirk Käsler, *Klassiker des soziologischen*, 175–177.

¹² Wilhelm Hennis, „Max Webers Fragestellung“, *Zeitschrift für Politik*, 29, 1982, no. 3, 241–281, особ. 281; Karl Löwith, „Max Weber und Karl Marx“, in Karl Löwith, *Gesammelte Abhandlungen* (Stuttgart, 1960), 1–67.

¹³ Karl Jaspers, „Max Weber. Politiker, Forscher, Philosoph“, in Karl Jaspers, *Aneignung und Polemik* (München, 1968), 424–496.

¹⁴ Wolfgang Mommsen, „Universalgeschichtliches und politisches Denken bei Max Weber“, *Historische Zeitschrift*, 201, 1965, no. 3, 559.

тичен характер изследвания в „Стопанство и общество“, той е автор и на три тома върху световните религии, на исторически трудове за античността и за средновековното търговско право, на съчинение за борсата и споменатата анкета върху положението на аграрните работници в Източна Прусия, на трудове по методология на социално-научното познание, на актуални политически анализи и дори на една работа по музикология. Вебер е оставил и богато епистолярно наследство.¹⁵

В творчеството на Вебер се открояват два периода. До около 1913 г. той работи в духа на „науките за културата“ (според неокантианското обозначение), т.е. изследва социално-исторически явления с оглед на тяхното културно (ценностно) значение, а след това постепенно еволюира към социологията като дисциплина, формулираща общи закономерности и теории за обществото.¹⁶

Подобен кръг от научни интереси и занимания смайва и неволно буди резерви относно тяхната задълбоченост. Но у Вебер невероятната ерудиция е съчетана с дълбока теоретична школуваност, включително в такива специализирани науки като правото и икономиката. За разлика от други амбициозни опити за обхващане на човешката история и култура (Освалд Шпенглер, Арнълд Тойнби), тук материалът не е вкаран във външни схеми и не подкрепя метафизични идеи, а е организиран около разнообразни проблеми, генерализацията е проведена предпазливо и с мярка, използвани са знания от ред специализирани науки. Вебер не предпоставя социалноисторически „цялости“ и необходими стадии на развитие, а е убеден антихолист (особено против аналогите на обществото с жив организъм) и схваща социума като съвкупност от отделни дейности и структури, чиито взаимовръзки изследва. Към дадено общество и култура той подхожда винаги от специфична гледна точка, поставя конкретен проблем, а целостта съществува само като „регулативна идея“.¹⁷ „Развитието“ и „прогресът“ за него съществуват не като предопределено движение на човечеството към крайна цел, а само

¹⁵ Пълната библиография на Вебер обхваща 231 заглавия и може да бъде намерена у Dirk Käsler, *Klassiker des soziologischen*, Bd. 2, 425–446. През 2020 г. в Германия завърши издаването на пълните съчинения на Макс Вебер (Max-Weber Gesamtausgabe) в 47 тома.

¹⁶ Emerich Francis, E. „Kultur und Gesellschaft in der Soziologie Max Webers“, in *Max Weber. Gedächtnisschrift der Ludwig-Maximilians Universität München* (Berlin, 1966), 89–114; Carlo Antoni, *From History to Sociology. The Transition in German Historical Thinking* (Detroit, 1959).

¹⁷ Johannes Winckelmann, „Max Webers Verständnis von Mensch und Gesellschaft“, in *Max Weber. Gedächtnisschrift*, 198–200, 210–212; Mommsen, „Universalgeschichtliches und politisches“, 562 ff.; Don Martindale, „Max Webers Beitrag zur Kultursociologie und zur Theorie der Zivilization“, in *Max Weber zum Gedächtnis*, 294–306.

като ретроспективно осмисляне на хода на историята от мястото, на което стоим в момента. Удивителното е, че все пак, както забелязва немският историк Волфганг Момзен, през тези умишлено фрагментарни анализи прозират контурите на определена обща визия за обществото, усеща се патосът на историята в монументален стил.¹⁸

В творчеството на Вебер има няколко обединяващи теми, които (в апостериорна реконструкция) му придават цялостност и единство. Това е преди всичко интересът към западния рационален капитализъм и към рационализма в най-широк смисъл – в икономиката, правото, властта, науката, етиката и пр.¹⁹ Търсенето на обяснение за този феномен го отвежда далеч назад в историята на западната цивилизация, обуславя интереса му към етическото рационализиране на света, осъществено от юдеохристиянската традиция, насочва го към широк сравнителен анализ с източните религии и цивилизации.

Интересна е съдбата на Веберовото творчество.²⁰ След продължителен период на относителна забрава по време на фашизма, през 50-те години на ХХ в. започва неговото популяризиране и рецепция сред професионалните социолози. За запознанството на англоезичния свят с него особено допринася ранното и впоследствие много оспорвано представяне от Толкът Парсънс.²¹ През следващите десетилетия интересът към него непрекъснато нараства, което дава основание да се заговори за истински „Веберов ренесанс“ (последвал ренесанса на Марксовото творчество на Запад).²² Посветените

¹⁸ Mommsen, „Universalgeschichtliches und politisches“; Wolfgang Mommsen, *The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber* (Oxford, 1974), 18–21; Günter Abramowski, *Das Geschichtsbild Max Webers* (Tübingen, 1979).

¹⁹ Wolfgang Schluchter, *Die Entwicklung des okzidentalens Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte* (Tübingen, 1979), 15 ff.; Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. 1 (Suhrkamp Verlag, 1982), 221–366; Friedrich Tenbruck, „The Problem of the Thematic Unity in the Works of Max Weber“, *British Journal of Sociology* 31, 1980, no. 3, 316–351; Hennis, „Max Webers Fragestellung“; Stephen Kalberg, „The Search for Thematic Orientation in a Fragmented Oeuvre: The Discussion of Max Weber in Recent German Sociological Literature“, *Sociology*, 13, 1979, 127–139.

²⁰ Käsler, *Klassiker des soziologischen*, 162–177; Reinhard Bendix, „Max Weber et la sociologie contemporaine“, *Revue Internationale des Sciences Sociales* 17, 1965, no. 1, 9–22; Arnold Zingerle, „Die Verspätete Rezeption“, *Der Staat*, 13, 1974, 536–554; Friedrich Tenbruck, „Das Werk Max Webers – Methodologie und Sozialwissenschaften“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 38, 1986, no. 1, 16–19.

²¹ Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* (New York, 1967, copyright 1937), 500–686, 714–719.

²² Юрий Н. Давыдов, „Веберовский ренессанс‘ и проблема ‘исследовательской программы‘ Макса Вебера“, в *Буржуазная социология на исходе ХХ века. Критика новейших тенденций* (Москва, 1986), 92–121.

на Вебер монографии, части от книги и статии, според съставената през 1975 г. негова библиография, надхвърлят 2300²³, а оттогава техният брой е нараснал многократно – една вече необозрима литература на много езици. Той застава в центъра на интерпретацията в социалните науки. Чрез съотнасяне към него оформят своите позиции и лансират идеите си различните социологически школи и направления. Все едно дали търсят легитимация за собствените построения или се стремят да се разграничат, във всички случаи те определят своята идентичност спрямо него. Подобно ключово положение имат малко автори, дори от класиците – в този смисъл има известно право един американски социолог, когато твърди, че интерпретацията на Вебер сочи посоката, в която върви съвременната западна социология.²⁴

Вече споменах, че Мъртън се позовава на Вебер в своята концепция за теориите „със среден обсег“. Към него се съотнася така наречената „социология на конфликта“ (Джон Рекс, Ралф Дарендорф, Рандъл Колинз).²⁵ Вебер е отправна точка и на Алфред Шютц, родоначалникът на феноменологическото направление в социологията.²⁶ Критично е отношението на Георг Лукач и на франкфуртските неомарксиста (Херберт Маркузе, Теодор Адорно, Юрген Хабермас), което не пречи, на Хабермас например, да подхваща и разработва много Веберови теми и идеи.²⁷ Особено ожесточена полемика с идеите на Вебер води френският структуралистки марксизъм (Луи Алтюсер, Етиен Балибар)²⁸ и представителите на ценностния абсолютизъм от ес-

²³ Constans Seyfarth, and Gert Schmidt, *Max Webers Bibliographie: Eine Dokumentation der Sekundärliteratur*. 2 Aufl. (Stuttgart, 1982). Също някои по-нови библиографии и критически анализи на литературата за него: Jürgen Koska, „Kontroversen über Max Weber“, *Neue Politische Literatur* 21, 1976, no. 3, 281–301.

²⁴ Lawrence Scaff, „Weber before Weberian Sociology“, *British Journal of Sociology* 35, 1984, no. 2, 190–215.

²⁵ Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (Stanford, California, 1959), 166 ff.; John Rex, *Key Problems in Sociological Theory* (London, 1961), 125; Randall Collins, „A Comparative Approach to Political Sociology“, in *State and Society*, eds. Reinhard Bendix et al. (Berkeley and Los Angeles, 1968), 42 ff.

²⁶ Alfred Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* (2 Aufl. Wien, 1960).

²⁷ Georg Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft* (Berlin, 1955), 474–489; Herbert Marcuse, „Industrialisierung und Kapitalismus“, in *Max Weber und die Soziologie heute. Verhandlungen des 15^{en} Deutschen Soziologentages* (Tübingen, 1965), 161–180; Theodor Adorno, „Zur Logik der Sozialwissenschaft“, in *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie* (Darmstadt und Neuwied, 1972), 125–143; Habermas, *Theorie des kommunikativen*, Bd. 1, 221–336; Общо за отношението на франкфуртския неомарксизъм към Вебер, вж. Bryan Turner, *For Weber. Essays on the Sociology of Fate* (Boston, London and Henley, 1981), 61 ff.

²⁸ Turner, *For Weber*, 30–60; Bryan Turner, „The Structuralist Critique of Max Weber's Sociology“, *The British Journal of Sociology* 28, 1977, no. 1, 1–16.

тественоправен (Лео Щраус) и либералистки тип.²⁹ Социологията в Русия и Източна Европа все по-решително се обръща към Веберовото творчество, макар да е още в началото на процеса на неговото усвояване.³⁰

Процесът на рецепция на идеи от Веберовото наследство в социологията е сложен и неравномерен. От една страна, то се оказва богат източник на теми, концепции и теории, конкретни хипотези и догадки, които по-късно влизат в най-разнообразен контекст. Показателно е например популяризирането на понятието „харизма“. Духът на Вебер се чувства и в общата ориентация на социологически текстове и автори, например в подчертаването на конфликтността като основа на обществото (за разлика от присъщото на структуро-функционализма хармонизиране на социалността), в повишения интерес към историческата обусловеност на социалните явления, в стремежа те да бъдат тълкувани „по смисъл“ (като реакция на търсенето на чисто статистически зависимости) и пр. С популярност се ползват и някои методологически изисквания и подходи на Вебер: постулатът за „ценностна неутралност“ на социологията, изискването за ясна концептуализация, идеалното типизиране, използването на полярни двойки понятия. От друга страна, специализираните Веберови интерпретатори реагират против безразборния грабеж на концепции, придружаван от претълкуването им в нов контекст.³¹ Частичната рецепция и „позитивисткото“ тълкуване на Вебер предизвикват острия протест на съвременната немска социология, която посредством интерпретацията на Вебер се надява да си възвърне приоритета над американската. Тя реконструира целостта и общия дух на делото му, предлага разнообразни интерпретации, акцентиращи различни смислови центрове в него, сглобява частите

²⁹ Leo Strauss, *Natural Right and History* (Chicago, Ill. 1963), 35–80; Eric Voegelin, *The New Science of Politics* (Chicago, 1952), 13–26; Jacob Mayer, *Max Weber and German Politics* (London, 1943). За тази критика на Вебер можем да посочим Günther Roth, „Political Critiques of Max Weber: Some Implications for Political Sociology“, *American Sociological Review* 30, 1965, 213–223.

³⁰ Някои подобрани заглавия и автори са: Игор Кон, *Позитивизм в социологии* (Ленинград, 1964), 91–122; Георги Фотев, *Социологическите теории на Е. Дюркхем, В. Парето, М. Вебер* (София, 1979); Юрий Давыдов, „Макс Вебер и кризис западноевропейского рационализма“, в *Неомарксизм и проблемы социологии культуры* (Москва, 1980), 7–59; Пиамга Гайденок, „Социология Макса Вебера“, в *История буржуазной социологии XIX – начала XX века* (Москва, 1979), 253–309; Р. П. Девяткова, „Критика принципа ‘свободной науки от ценностей’ в социологии М. Вебера“, в *Философские и социологические исследования* (Ленинград, 1971); Румен Даскалов, *Въведение в социологията на Макс Вебер* (София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993, второ изд. „Изток–Запад“, 2018).

³¹ Вж. бел. 19.

му по различен начин. Това тълкуващо усилие отива и по-далеч – до проявяване (експликация) на скрити страни и насоки и дори до „деконтекстуализация“ на Веберовото мислене, като се надява да постигне по този начин някакъв нов консенсус върху дефиницията и основната перспектива на социологията.³²

Все повече нараства интересът и на историците към творчеството на Макс Вебер. От една страна, те откриват в него конкретни приноси към историята на отделни епохи и народи, които не са загубили своята актуалност и днес.³³ Но по-важно е друго – в творчеството му се съдържа нова перспектива за общата ориентация на историческото познание във време, когато класическата историографска парадигма (описателност, събитийност, строга хронологичност, внимание главно към политическата, военната и правната история) не удовлетворява много професионални историци и се подлага на ревизия от различни страни. Актуализацията на Веберовото дело се извършва в обстановка на дълбоки промени в историческото познание – ориентирането му към социалната и икономическата история; отварянето му към социалните науки и сериозна методологическа рефлексия върху собствените основи. От него е инспирирана концепцията на т.нар. история на обществото („социална история“ или още „структурна история“) в немската историография от 60-те години насам. Характерно за нейния стил и метод е ориентацията към структури и процеси, вместо към исторически личности и събития. Структурната история разглежда историческия процес в трите основни измерения на Веберовата социология: господство, икономика и култура (към тях впоследствие се добавя и демографията), които не се съподчиняват, а се третират като равнопоставени. В резултат от действието на тези основни потенции се оформя сферата на социалното, в частност класите, съсловията, социалните общности, които стоят в центъра на интереса на социалната история.³⁴ Видни представители на този тип историогра-

³² Примери за експликации и реконструкции на творчеството на Вебер са работите на Шлахтер, Тенбрук, Хабермас, Винкелман и др.

³³ Alfred Heuss, „Max Webers Bedeutung für die Geschichte der griechisch-römischen Altertums“, *Historische Zeitschrift* 201, 1965, no. 3, 529–556; Tony Fahey, „Max Weber's Ancient Judaism“, *American Journal of Sociology* 88, 1982, no. 1, 62–88; Jürgen Kocka, Detlev Peukert, „Max Weber et l'histoire. Derniers développements en République Fédérale d'Allemagne“, *Revue de Synthèse* 57, 1986, no. 1–2, p. 26 ff.

³⁴ Kocka, Peukert, „Max Weber et l'histoire“, 35–37; Günther Roth, „Soziologie und historische Synthese“, *Soziologische Revue*, 1989, no. 1, 8–14; Peter Gleichmann, „Deutsche Gesellschaftsgeschichte für Soziologen“, *Soziologische Revue*, 1989, no. 1,2–8; Winfried Schulze, „Gesellschaftsgeschichte in der Kritik: Eine 'Synthese von Ranke und Marx'? Bemerkungen zu Hans-Ulrich Wehlers Gesellschaftsgeschichte“, *Geschichte und Gesellschaft* 14, 1988, no. 3, 392–402.

фия в Германия са Юрген Кока и Ханс-Улрих Велер.³⁵ Тази историографска концепция предизвиква оживена полемика с автори, които се интересуват повече от индивида и събитийността, от жизнения свят и всекидневието, и затова отдават предпочитание на по-адекватната на този интерес разказна форма на историопис.³⁶

* * *

Макс Вебер се занимава обстойно с религиите – в преведената тук част от „Стопанство и общество“, в трите тома „Социология на религията“ (от които тук е преведена малка, но съществена част), в „Протестантската етика и духът на капитализма“ (в издание и превод на Кольо Коев).

Веберовият интерес към религията е социологически. В центъра на вниманието му стои не догматиката на религията, а влиянието на религиозните идеи и организация върху живота и практиката, и в частност върху икономическия живот и практика.³⁷ Затова религиозните учения се изследват не самоцелно, а за да се изясни създадената от тях „картина на света“, светоглед, етика (в частност икономическа и професионална). Вебер проследява „сродствата“ (или афинитети) между религиозни идеи и социални слоеве с техните начин на живот и интереси, оформянето на специфично религиозни социални общности, а също (на макросоциологическо равнище) отношенията между религията и другите социални сфери и дейности – икономика, власт, наука, изкуство, еротика.

Тук е мястото да се изясни позицията на Вебер по големия спор за ролята и значението на интересите и идеите, „материалното“ и „идеалното“. Тъй като тази позиция е развита в скрита (а на места открита) полемика с Маркс, би било уместно да я съпоставим с марксистката традиция в проблематиката.

За Маркс (и в марксистката традиция) интересите са преди всичко „материални“ (икономически) и са свързани с класовото положение на индивида. „Идеите“ са различни социално политически, икономически, правни, етически и пр. учения. Те са детерминирани (повече или по-малко еднозначно) от интересите, от социалното и класовото „битие“ на своите носители. Нещо повече, посочването на „обусловеността“ на идеите от интересите и от класовия интерес в частност в тази традиция е стратегия за разобличава-

³⁵ Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Bd. 1–5 (München 1987).

³⁶ Thomas Nipperdey, „Wehlers Gesellschaftsgeschichte“, *Geschichte und Gesellschaft* 14, 1988, no. 3, 403–415.

³⁷ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen, 1980), 245; Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (по-нататък *Religionssoziologie*), Bd. 1, 85–86, 238–239.

не, демаскиране. Оттук интересите – винаги партикуларистични – са (ценностно) деградирани до нещо по презумпция егоистично, чието изваждане на показ злепоставя, а за идеите се закрепва трайно подозрението в прикриване на (класов) интерес и че изпълняват единствено „идеологическа“ функция, т.е. предлагат оправдание на властта и на господстващата класа. Епигоните на Маркс превръщат този подход в редукионистичен постулат и използват станалото ритуално свеждане на идеите до класов интерес като оправдание да не се гледа сериозно на тяхното съдържание и да им се отрича самостоятелно значение.

В по-ново време с отношението между идеи и интереси, идеи и контекст на възникването им се занимава социологията на знанието на Карл Манхайм. Тук тезисът за (социално) битийната обвързаност на идейните образувания е доведена до логически предел. Силният вариант на тази теза обаче среща редица трудности – пълен релативизъм на „знанието“, което е валидно винаги само за даден социален слой и от негова позиция; бедност на редукионистичните обяснения, свеждащи мисленето до материални ситуации и класов интерес; трудност да се установи еднозначна зависимост между не особено еднозначната категория „класов интерес“ и някаква адекватна на него идейност. Самият Манхайм прави неубедителен опит да избегне крайния релативизъм, като вижда в лицето на интелектуалците социален слой, който не е толкова еднозначно и силно обвързан със своята ситуация и може да се издигне до по-цялостно и обективно „знание“, или поне е способен на синтез между различни позиции и гледни точки.

Вебер не отрича плодотворността на подхода, който анализира „идеите“ във връзка с материалната ситуация и социалния интерес (и сам прави подобни анализи). Но той възразява срещу детерминистичното схващане на отношението между идеи и интереси (респ. социално-класово битие), при което идеите са просто „отражение“ или „функция“, а също срещу подценяването на идеите като „епифеномен“ на битието, като „само идеология“. ³⁸ Вместо за детерминираност на идеите от условията на съществуване (начин на живот, професия, социално положение), той предпочита да говори по-неопределено за „сродство“ или адекватност, например между определени видове религиозност и социалните слоеве, сред които те намират почва. ³⁹ Вебер защитава самостоятелността на идеите с аргумента, че са способни да се отделят от ситуацията и интересите, които са ги породили, и да развият своя

³⁸ Weber, *Religionssoziologie*, Bd. 1, 37–40, 60, 82–83, 192, 238, 240–241.

³⁹ Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 285 сл., 311; Weber, *Religionssoziologie*, Bd. 1, 253 сл.; Richard Howe, „Max Weber’s Elective Affinities“, *American Journal of Sociology* 84, 1978, 336–385; Carl Mayer, „Max Weber’s Interpretation of Karl Marx“, *Social Research* 42, 366–385.

„собствена закономерност“, като оказват влияние върху светогледа и начина на живот на „хетерогенни слоеве“.⁴⁰ Важно е и това, че той говори за две категории интереси – наред с „материалните“ (свързани с придобиване на материални блага) съществуват и „идеални интереси“ (за нас по-обичайно е обозначението „духовни“), такива като потребността на интелектуалци за намиране на някакъв „смисъл“ на света и живота, специфично религиозния интерес за спасение, духовното удовлетворение от служенето на някаква кауза и пр.⁴¹ В категорията „идеален интерес“ дихотомното противопоставяне „материално“ – „идеално“, „интерес“ – „идея“ до голяма степен губи остротата си. Освен това липсва силно критичния патос в разобличаването на (най-вече чуждите) интереси и това някак реабилитира интереса. От друга страна, в отказа на Вебер да разглежда идеите като „само идеология“ или „епифеномен“ на битието, през които прозират (по дефиниция груби) интереси, се проявява традиционната немска идеалистична философия, която свързва човешкото достойнство със способността за изповядване на ценности и идеали.

На Вебер принадлежи следното силно „идеалистически“ звучащо твърдение:

Интереси – материални и идеални – а не идеи определят непосредствено човешката дейност. Но *картините на света* (Weltbilder), които се създават от *идеи*, често са определяли пътищата, по които се движи динамиката на интересите на дейността. Картината на света определя *от какво и за какво* човек желае да бъде спасен и може да бъде спасен.⁴²

В това изказване идеите са ситуирани по-дълбоко от интересите, които направляват само „непосредствено“ човешкото действие, а сами са фундаментално обусловени от идеи. Самото понятие „идея“ в приведенния цитат обаче няма обичайния смисъл и Вебер не случайно го поставя в кавички, а по-нататък обяснява какво има предвид. „Идеите“ тук не са никакви рационални учения, които се създават съзнателно и могат да бъдат преднамерено използвани за легитимиране на класово положение, т.е. като „идеологии“ в марксистки смисъл. Те не са и религиозни мисловни системи, които макар да не са собствено „идеологии“, понеже функционират в една нерационализирана историческа реалност и владеят умовете на хората независимо от социалното им положение, все пак могат да бъдат използвани и съвсем съзнателно за „идеологически“ цели, например за легитимиране на господството на църк-

⁴⁰ Weber, *Religionssoziologie*, Bd. 1, 238–239, 240–241, 259.

⁴¹ Пак там, 240; Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 304, 307.

⁴² Weber, *Religionssoziologie*, Bd. 1, 251–252.

вата и на светски власти. „Идеите“ от приведените цитат са дълбоки мисловни ориентации и нагласи, неявни и нетематизирани предпоставяния на човешкото съзнание, задаващи обща рамка на възприемането на света – оттук „картина (или образ) на света“. В този смисъл Вебер твърди, че те придават смисъл на интересите, които определят дейността по един по-непосредствен начин. Например религиозното съзнание (независимо от конкретната религия) предпоставя като несъмнено съществуването на Бог и потребността от „спасение“ – и с това задава интереса от спасение, а оттук и целите на действието.

Целта на проведеното дотук сравнение между Вебер и марксистката традиция бе не да се „оборва“ едната или другата позиция, а да се видят преди всичко разликите в самия подход към проблема „материално“ – „идеално“, „интерес“ – „идея“ (при Маркс силно критически), а също разликите в значенията на понятията и в тяхната ценностна натовареност. Оттук вече е второстепенен въпрос какъв етикет ще сложим на Вебер, дали заедно с някои от интерпретаторите ще обозначим неговата позиция като „идеалистическа“ или с други ще настояваме, че е в действителност „материалистическа“, или ще се съгласим с трети, че той застъпва възгледа за „дуализъм“ („еднаква важност“, „полярна координация“) между идеи и интереси.⁴³ Предлага се и друга линия на интерпретация (към която клоня и аз), според която Вебер не толкова противопоставя идеите на интересите, колкото подчертава тясната взаимовръзка между тях и практическата им неотделимост. В социалната практика съществуват само интерпретирани (чрез идеи) интереси и опиращи се върху интереси идеи. За да станат социално действени, идеите трябва да се свържат с интереси, а интересите се нуждаят от идеи за своето изказване и формулиране.⁴⁴ Впрочем в подобен смисъл понякога се интерпретира и известната формулировка на Маркс за „съзнанието“ като „осъзнато битие“ (*Bewußtsein* като *bewußte Sein*). Тази формулировка звучи още по-силно на немски поради лексикалното присъствие на „битие“ (*Sein*) в „съзнание“ (*Bewußtsein*), което подчертава, че съзнанието на човека е непременно съзнание за битието, осъзнаване на битието.

⁴³ Вебер е интерпретиран като „идеалист“ от Tenbruck, „The Problem of the Thematic Unity“, 335–337, 340–341; Donald MacRae, *Max Weber* (New York 1974), 66. Като „материалист“ го вижда например Antoni, *From History to Sociology*, 165. Тезата за „полярна координация“ или „еднаква важност“ се застъпва от Schluchter, *Die Entwicklung des okzidentalens*, 39–41, 204 сл.; Mayer, „Max Weber's Interpretation“, 706–707; Johannes Winkelmann, „Die doppelseitige gegenläufige Betrachtungsweise bei empirisch-vergleichende in soziologischen Kulturanalysen“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 34, 1982, no. 3, 435–437.

⁴⁴ Habermas, *Theorie des kommunikativen* Bd. 1, 262 сл.; Schluchter, *Die Entwicklung des okzidentalens*, 39 сл.